

Стела ДЕРМЕНДЖИЕВА (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, България)
Петя СЪБЕВА (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, България)

КАРТОГРАФСКИТЕ ПРЕДСТАВИ И БАЛКАНИТЕ В УЧЕБНОТО СЪДЪРЖАНИЕ

CARTOGRAPHIC IDEAS AND THE BALKANS IN THE LESSON MATERIAL

Geographic knowledge is one of the important components of students' general culture. Geographical way of thinking and perception of reality (near and far) is a competency based on a system of knowledge and skills. The formation of these basic knowledge and skills is connected with the concepts, ideas and geographic images linked to them.

The analysis of the didactic, methodological and psycho-pedagogical literature shows that there is a lack of a comprehensive system of concepts formation. System-bound methods, techniques and didactic technologies for influencing the emotional and sense perceptions of the students in order to activate the mechanisms of development of cartographic concepts are also missing.

The vivid mental picture of the curriculum content, personal for each student, leads to increased motivation, sustained cognitive interest and deeper and solid studying of geographic knowledge.

According to the normative framework of geographical education at the contemporary school, the Balkan region is studied in the eighth grade as a discipline named “Geography and Economy”, and partly in the ninth grade as regional geography. The four topics planned for studying in the section “The Balkan Peninsula” in the curriculum for the eighth grade are related to core 3: “Geographic picture of the world“ (resp. standards 2, 3 and 5).

The maps have an important, but underappreciated value – they could be used to detect the logic of development of the images of the Balkans and Bulgaria. These images are multi-layered and often ambiguous.

We offer a version of purposely selected and systematized two-dimensional and three-dimensional cartographic images, as well as a model for their use as a didactic tool for teaching geography and economics in the eighth grade.

The expected final result is the formation of realistic complex images of the Balkans and their parts on the basis of multifaceted visual-logic connections between physical, demographic, economic and other perceptions.

Keywords: maps, mapping, the Balkan region, geographic knowledge, the Balkan Peninsula, geographic picture, images of the Balkans.

Динамиката на когнитивно сложните и социално променящите се детерминанти обуславя необходимостта от непрекъснато актуализиране на целите, методите и задачите на обучението по география и икономика.

Сред най-значимите предизвикателства, които отправят непрекъснато променящите се икономически, политически и социо-културни реалности на глобализацията се свят, са подготовката и развитието на високообразовани и конкурентноспособни личности с гъвкав професионален профил и конвертируеми квалификации.

Търсейки консенсус по разбирането, че наред с тясната си специализация и интелектуален опит, гражданите на модерното „общество на знанието“ или „общество на ученето“, трябва да притежават и набор от „глобални“ практически умения.

Дефинирането на съвременния свят като „общество на ученето“, както и формулировката на стратегически приоритети за образованието показателно идват от сектора на едрия бизнес и са залегнали в основополагащия доклад „Образование за европейците: Към изграждане на общество на ученето“, приет през 1995 г. на Европейската кръгла маса на индустриалците.

Именно стремежът към модернизация на образованието и повишаване на неговата ефективност утвърждава през последните десетилетия различни конструктивистки модели, чиито основни принципи са активно и мотивирано ангажиране на учещите в учебната дейност, както и водеща роля на самостоятелното мислене, евристиката и рефлексията при трайното овладяване на знания и умения.

От гражданите на „пост-индустриалното“, „информационно общество“ се очаква да бъдат комуникативни, адаптивни и мобилни, а една от най-същностните прояви на съвременната комуникативност и адаптивност е гъвкавото боравене с различни по обхват и значения знания, умения и компетенции.

Холистичното разбиране за личността на учещите като съвкупност от допълващи се променливи – знания, способности и качества, заляга в модела за модерно информационно поведение.

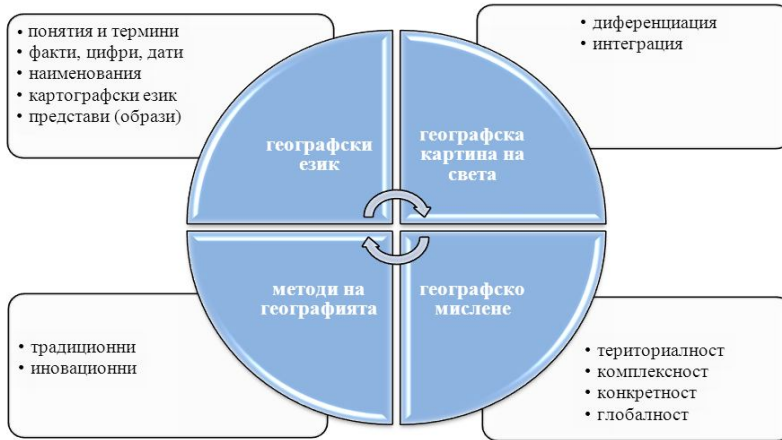
В хода на познанието и ученето, на пълноценното общуване, модерните субекти се превръщат от „глобално мобилни“ в „глобално компетентни“ специалисти и постепенно извървяват пътя на израстването и реализацията си като „разумни глобални хора“.

Вграждането на специфичните знания и умения в разнородни, взаимно допълващи се матрици: социо-културни, историко-политически, икономически, психологически, поведенчески, а напоследък и технологически и мултимедийни, безспорно има своите обективни основания.

Географският начин на мислене и възприемане на действителността (близка и далечна) е компетенция, базираща се на система от знания и умения. Формирането на фундамента им се свързва с понятията, представите и обвързаните с тях географските образи.

Пространствено-времевата динамика на съвременното предполага географската култура като важен съставен компонент на общата такава.

Определяна от В. Максаковский в широк смисъл като „необходима за всеки гражданин на съвременното цивилизовано общество“ (Максаковский 1998: 9), въпреки че няма единно становище относно съдържателния обхват на понятието, тя е възприета като основна цел на географското образование.

Фигура 1. Компоненти на географската култура (по Михайловский)

Различието се изразява в задълбочеността и критичността (като контрапункт на репродуктивността) на усвояване на географското познание, устойчивостта и възможността да се развиват уменията да се прилага, формирането на личностно присъщи качества, които провокира.

Спектърът от ценности аргументира „припознаването“ на географската култура като цел на географското образование от Р. Гайтанджиева (Гайтанджиева 2000: 123), М. Маноилова (Маноилова 1988: 7), С. Дерменджиева (Дерменджиева 2010: 21).

Според Д. Кънчев „теоретичните (фундаментални) знания са по-устойчиви и са основна част на географската култура“ (Кънчев 2000: 10).

В съчетание с езика на науката и географския начин на мислене формират компонентната структура на целите пред училищната география: географска грамотност, компетентност и ценности (модел на поведение), които изразяват цялостната концепция за съвременната му визия в синхрон със световните и европейски тенденции.

Ако се приеме за отправно твърдението на Ив. Филипов, че критичната мисловност е „способността на човека да създава рационален свят на основата на образи, формирани на съзнателно ниво“ (Филипов 1998: 6), то географският начин на мислене е директно обвързан с пространството като категория. Възможността да се проследят сложните взаимовръзки между елементите на една

територия така, че тя да се „види като единно цяло“ (Уеда 1999: 10), осигурява географската карта.

На съвременния етап от развитие на концепциите за същността на образоваността като „това, което човек е придобил (а не получил) и умее да го приложи“ (Иванов 1998: 7) картите и картните изображения все по-често са използвани като „самостоятелно, ефективно (понякога повече от текста) средство за обучение“ (Берлянт 1985: 4). Картографският език е средство за фиксация, формализация и систематизация на знанията за определени географски обекти, процеси и закономерности. За потребностите на училищната география като все по-значима се оценява познавателната (гносеологична) функция, тъй като позволява чрез оперирането с него (четене, преобразуване на информация от графична във вербална форма) да се осъществят познавателни дейности като: формиране на понятиен апарат, конкретизация, вербализация на изводи, теоретични обобщения и прогнози.

Знаенето на езика на географската карта предполага изграждането на асоциативни връзки от абстрактното към конкретното (реалното). Следствието е формиране на мислена картина на действителността в различна степен на детайлност. Зависи от индивидуалните особености на обучаемите и степента на изграденост на картографската им култура. Определяна от Д. Кънчев като „съставна част на общата култура на човека“ (Кънчев 2000: 170), тя е абсолютна ценност на географското образование, която би трябвало да позволява на ученика „да открива и анализира различни видими и невидими съставни части на реалността и да ги свърже, показвайки взаимовръзки и взаимодействия“ (Делор 1996: 3).

Компонентната структура на картографската култура, като съставна част на географската, според нас включва:

Фигура 2. Компонентна структура на картографската култура

Знанията за същността на картографските изображения (географска карта, дву- и триизмерни, статични и динамични моделни изображения на земната повърхност или части от нея) определяме като базови за формиране на картографска грамотност. Уменията да се прилагат в сходни и нови ситуации са с нарастваща задълбоченост: четенето, разбирането и знаенето е логически последвано от формирането на картографски представи. Картографските компетенции са резултат от обвързването на усвоените картографски умения в система чрез осъществяване на интелектуални дейности с различна степен на сложност. Способността на обучаемите да изграждат модел на определена територия (реален или виртуален) чрез мислено налагане на „слоеве“ с тематично кодирано съдържание, е следствие на компетенцията да сравняват, анализират, обобщават, прогнозираат географски процеси и явления.

Представите са специфични визуални образи на географски обекти, процеси, явления и закономерности, обвързани със съответстващите им понятия (единични и общи). В зависимост от източника на формиране се диференцират представи на паметта и такива на въображението.

Поради невъзможността да се наблюдават директно голяма част от изучаваните обекти, в географията като учебна дисциплина доминират опосредстваните представи – тези, свързани с въображението, символните форми на предаване на информация. Към тях се отнасят и картографските представи.

Производна на този факт е очевидната необходимост да се усвояват задълбочени знания за ресурсите, които предоставят картата и картографските изображения (картодиаграми, картосхеми, блок-диаграми, анимирани или виртуални картографски модели) относно формирането на реалистични представи и образи на конкретни изучавани обекти.

В съвременния контекст на философията за образование, формирането на компетенции (като еманация на цялостното обучение) е следствие на четирите основни „стълба“: учене, свързано със знанието и разбирането (“*apprendre a connaitre*”); учене, свързано с конкретната дейност (“*apprendre a faire*”); учене, насочено към формиране на умения за пълноценно съжителство и разбирателство с другите (“*apprendre a vivre ensemble*”); учене за оцеляване и професионално развитие (“*apprendre a etre*”) (Делор 1996: 10–11). Те се явяват цел и критерий за ефективно образование, вкл. географско.

А. Хуторски определя понятието „компетенцията“ като предварително зададено изискване (норма), а образователната компетентност като „съвкупност от лични качества на ученика (ценностно-смысловни ориентири, знания, умения, навици, способности), обусловени от опита му за дейност в определена социална и личностно значима сфера” (по Хуторски 2004).

Диференцира ключовите компетенции, които трябва да формира съвременното модерно образование, обособявайки четири основни групи: **ценностно-символни**; **учебно-познавателни**, информативни, комуникативни,

социално-трудова; *общокултурни* и компетенции на *лично усъвършенстване* (Хуторски 2005:134–135).

Обучението по география чрез различни свои аспекти може да се отнесе към всяка от групите, но безспорно най-значимо е участието във формиране на компетенциите от втората.

В подкрепа на твърдението е и записаното за приноса на географията в обучението на индивида в Международната харта за географско обучение: „допринася за грамотност, вербални умения, боравене с цифри и графики, за развитието на личностни и социални компетенции, особено по отношение на географията на ежедневиия живот” (Международна харта за географско обучение 2007: 30).

Именно с оглед на по-добрата организация и управление на учебния процес напоследък се лансира тезата, че е препоръчително първоначално да се дефинира и разработва ядро от „задължителни умения”, върху които по-нататък, по време на обучението и в реалната професионална практика, системно да се надгражда комплекс от „желателни умения” според конкретните и не винаги предсказуеми потребности в реалния живот.

По-скоро в духа на съвременните концепции за продължаващо учене през целия живот ние бихме определили основната дидактико-географска задача като формиране у обучаемите на минимум от знания и умения, без които бъдещата им професионална дейност би била немислима, както и култивиране на адекватни нагласи и ценности у бъдещите специалисти за постепенното изграждане на стабилен професионален етос.

Прибъгването до известен методологически редуccionизъм при определянето на понятието „компетенция” от една страна подчертава същностните характеристики на изследваното понятие, а друга – позволява на учебната дейност да се съсредоточи върху добре структуриран и не твърде обширен кръг от познавателни и практически проблеми.

Анализът на дидактическата, методическата и психолого-педагогическата литература показва, че цялостна система за формирането на представи (в т.ч. и картографски) не е разработена.

Липсват и системообвързани методи, техники и дидактически технологии за въздействие върху емоционално-сетивните възприятия на учениците с цел активизиране механизмите на изграждане на картографски представи.

По този начин остава неувоен потенциалният ресурс на географията да внесе свой собствен нюанс във формирането на комплексното мислене на учениците, вътрешните им нагласи за създаване на цялостно завършени образни представи, а така също и възможностите за интердисциплинарна координация и интеграция (вертикална и хоризонтална) с другите учебни дисциплини.

При формирането на представи и понятия е важно учениците да бъдат обучавани да осъществяват такива мислени действия като анализ, синтез,

сравнение (паралелно и последователно), обобщение, абстрахиране, групиране, систематизиране, класифициране.

„Умственият образ” на определената територия, който е тяхно следствие, съответства на принципите на научност и нагледност от една страна, а от друга съчетава аналитико-синтезната дейност с емоционалното трансформиране на информацията.

Живата мислена картина на изучаваното учебно съдържание, която е персонална за всеки ученик, води до повишена мотивация, устойчив познавателен интерес и като следствие задълбоченото и трайно усвояване на географското знание. Когато то е свързано с близкото обкръжение (роден град, страна, полуостров) има особена ценност.

За да се осветлят отделни аспекти на формирането на картографските представи за Балканите е необходимо да се направи историческа ретроспекция на специфичните оценъчни механизми, на които са подложени.

Всяка представа (вкл. картографската) възниква в период на определени ценностни релации. Поради това, тя е податлива на развитие във времето, отразявайки „съществени аспекти на „балканския поглед“ към ойкумена“ (Статева 2010: 185).

VI–VII в.	VII–IX в.	IX–XIV в.	XIV–XVIII в.	След XVIII в.
Начало на оценяването на „другия“ през погледа на религиозно-верски, държавно-политически и военни представи	Взаимно опознаване с акцент върху различното, специфичното и етнически отличителното	Християнизацията води до културно сближаване на народите, толерантност на основа на християнските ценности под въздействието на официалната държавна политика	Поради социално-икономическите условия на живот по време на османското владичество балканските народи придобиват еднаквост, която се установява в различни културологични пластове	Стремеж за обективна оценка и нескрита доброжелателност, толерантност към различието

Фигура 3. Хронологията на развитието на балканските представи за себе си и „другия” (по Статева 2010: 185–194)

Идентификационните маркери се променят в синхрон със социалните ценности нагласи. Някои от тях са със значителна историческа дълбочина и аргументират устойчивостта на представите за Балканите. За съжаление те са твърде „далеко“ от географията, изучавана в съвременното българско училище.

Според действащата нормативна рамка на географското образование в съвременното училище регион Балкани се изучава в системата в учебния курс „География и икономика“ в осми клас и дифузно курса по регионална география в девети клас.

Четири теми, предвидени за изучаване в раздел „Балкански полуостров“ в учебната програма за осми клас, се отнасят към ядро 3. Географска картина на света (респ. стандарти 2, 3 и 5). В нея липсват нормативно фиксирани понятията „географска или картографска представа“ като очакван резултат на ниво учебна програма или тема.

Тази нормативна ограниченост се репродуцира при съставянето на учебници и учебни помагала, както и при целенасочената организация на дейността на учителите във връзка с цялостното осъществяване на учебно-възпитателния процес.

Например, в одобрените учебници са поместени само природогеографски и политически картосхеми. Липсват етногеографски такива, а те фиксират елементите на традиционната материална и духовна култура на хората. По този начин обобщават, систематизират и представят генерализирано наличната информация за културата, етногенезиса и разпространението на отделните етноси. Основна задача на картографирането на етносите и етническите групи в тях е показването на териториалните им взаимоотношения. Те са сложни и динамични, трудно се осмислят и усвояват от учениците.

Примерите могат да продължат с липсата на тематични картографски изображения за екологично натоварени територии на Балканите; зони с възможност за активно трансгранично сътрудничество, съвременна миграционна подвижност, атрактивни туристически дестинации и др.

Дефицитът на този дидактически ресурс „затваря“ географията в шаблонната алгоритмичност на типизирани характеристики, които са дотолкова безинтересни за учениците, че се стига до куриозно деформирани представи за отделни части на Балканите. Това позволява механично привнасяне на налагани предубеждения или догми като научно-географски такива.

Картите имат важна, все още недооценена подобаващо ценност – чрез тях може да се долови логиката в развитието на представите за Балканите и България. Тези представи са многопластови и често нееднозначни.

Необходимо е разработване на вариант за целенасочено подбрани и систематизирани двуизмерни и триизмерни картографски изображения, както и модел за използването им като дидактическо средство в обучението по геогра-

фия и икономика. Очакваният краен резултат е формиране на реалистични комплексни представи за Балканите и отделните им части на база сложно изградени образно-логически връзки между природогеографски, демографски, политико-географски, стопански и др. представи.

ЛИТЕРАТУРА

Берлянт 1985: Берлянт, А. М. Карта – второй язык географии (очерки о картографии). М.: Просвещение.

Гайтанджиева 2000: Гайтанджиева, Р. Стратегия на географското образование в средното общообразователно училище при новите реалности. С.: ИК Анубис.

Дерменджиева 2010: Дерменджиева, С. и др. География и образование. Методика на обучението по география, I част. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий”.

Иванов 1998: Иванов, И. Образованието и човешкото развитие. – Педагогика, 1998, №2.

Кънчев 2000: Кънчев, Д. Методика на обучението по география. С.: УИ „Св. Климент Охридски”.

Максаковский 1998: Максаковский, В. П. Географическая культура. М.: Владос.

Маноилова 1988: Маноилова, М. Ръководство по методика на обучението по география и педагогическа практика. С.: УИ „Св. Кл. Охридски”.

Международна харта за географско обучение 2007: Международна харта за географско обучение. Първи ревизиран вариант през 2006. – География 21, 5/2007.

Михайловский: Михайловский, О. С. Географический ренесанс и географическая культура. – <http://www.peda-gogika-cultura.narod.ru/private/Articles/N_3_Mihaylovski.htm>

Статева 2010: Статева, Е. Балканските представи за „другия” през вековете. – В: Балканите – многоликите измерения на европейската култура. Институт по балканистика – БАН. Фабер, 184–198.

Уеда 1999: Уеда, М. Как да повишим умението на учениците да мислят географски. – Обучението по география, 1999, №2.

Филипов 1998: Филипов, И. Образование, мислене, култура. – Педагогика, 1998, №3.

Хуторский: Хуторский, А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций. – <<http://www.eidos.ru/journal/2004/1212.htm>>

Хуторский 2005: Хуторский, А. В. Методика личностно-ориентированного обучения. Как обучать всех поразному? М.: ВЛАДОС-ПРЕСС.

Delors 1996: Delors, J. L'education: un tresor est cache dedans. Rapport a l'UNESCO de la Commission international sur l'education pour le vingt et unieme siecle (extraits). Paris, UNESCO, p. 10–11.

Pistes didactiques 2008: Pistes didactiques formation géographique. Enseignement Secondaire Ordinaire de Plein Exerice. Ministere de la Communaute Francaise, Administration Générale de l'Enseignement et de la Recherche Scientifique, p. 3.